

Poznawczo-emocjonalne predyktory agresywności relacyjnej. Rola zdolności rozumienia emocji, afektywnych reakcji empatycznych i wrogości. Doniesienie wstępne

Marcin Moron

Uniwersytet Śląski, Zakład Psychologii Społecznej i Środowiskowej

Agresywność relacyjna oznacza tendencję do podejmowania działań zorientowanych na wyrządzenie krzywdy innym osobom przez niszczenie ich relacji społecznych, manipulację odrzucaniem lub włączeniem społecznym czy też stwarzanie zagrożenia dla społecznego statusu tych osób (Crick, Grotpeter, 1995). Wśród uwarunkowań agresywności wylicza się reagowanie empatyczne oraz wrogość (Loudin, Loukas, Robinson, 2003). Zarówno agresywność relacyjna, jak i empatia oraz wrogość są związane z przetwarzaniem informacji społecznych, w tym informacji o emocjach innych osób. Przetwarzanie informacji emocjonalnych odbywa się z udziałem zdolności emocjonalnych, w tym zdolności rozumienia emocji (Salovey, Mayer, 1990). W przeprowadzonych badaniach ($n = 147$; $n = 143$) analizowano zależności między zdolnością rozumienia emocji a agresywnością relacyjną, z uwzględnieniem empatycznej troski oraz osobistej przykrości (Eisenberg, 2000), a także wrogości. Potwierdzono ujemną korelację rozumienia emocji z agresywnością relacyjną. Zaproponowano i wstępnie zweryfikowano model zależności między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną, w którym zmiennymi pośredniczącymi są osobista przykrość i wrogość. Wykazano również, iż zdolność rozumienia emocji moderuje związki empatycznej troski z agresywnością relacyjną.

Słowa kluczowe: *agresywność relacyjna, zdolność rozumienia emocji, zdolności emocjonalne, empatyczna troska, osobista przykrość, wrogość*

Wśród zróżnicowanych przejawów agresywnego zachowania znaczną uwagę badaczy skupił w ostatnich dwóch dekadach konstrukt agresywności relacyjnej (*relational aggressiveness*). Agresywność relacyjna oznacza tendencję do przejawiania zachowań zorientowanych na krzywdzenie innych osób poprzez utrudnianie lub niszczenie ich relacji społecznych (Crick, Grotpeter, 1995). Skłonność do przejawiania tej formy agresji pociąga za sobą liczne niepożądane skutki intra- i interpersonalne

Marcin Moron, Zakład Psychologii Społecznej i Środowiskowej, Uniwersytet Śląski, ul. Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, e-mail: marcin.moron@us.edu.pl
Dziękuję Recenzentom pierwszej wersji tekstu za dogłębne i pomocne uwagi oraz sugestie.

(zaburzenia lękowe, depresja, nieprzystosowanie społeczne, samotność, por. Card, Stucky, Sawalani, Little, 2008). Poważne konsekwencje agresywności relacyjnej wzbudziły potrzebę opracowania interwencji, które miałyby za zadanie zredukować wzmiankowane zjawisko, zwłaszcza w kontekście środowiska szkolnego (Merrell, Buchanan, Tran, 2006).

Leff, Waasdorf i Crick (2010) zasugerowali, iż interwencje polegające na poznawczych przeformułowaniach (*cognitive reframing*) powinny być skuteczne w redukowaniu agresywnych zachowań relacyjnych. Przeprowadzony przez nich przegląd badań wykazał jednak istnienie znacznej luki w badaniach dotyczących procesów przetwarzania informacji społecznych leżących u podstaw

agresywności relacyjnej. Dotychczas dowiedziono, iż z silniejszą skłonnością do podejmowania relacyjnych zachowań agresywnych wiąże się tendencja do dokonywania wrogich atrybucji (Crick, Grotpeter, Bigbee, 2002) oraz ocenianie agresywnego zachowania jako bardziej stosownego w sytuacjach społecznych (Crick, Werner, 1998). W dotychczasowych analizach nie rozważano jednak roli zdolności odpowiadających za przetwarzanie informacji społecznych, wśród których duże znaczenie mają komunikaty emocjonalne (Keltner, Haidt, 1999).

Prezentowane badania podejmują analizę związków zdolności rozumienia emocji z agresywnością relacyjną. Starano się w nich również określić rolę tych zdolności w regulacji agresywności relacyjnej z udziałem mechanizmów afektywnej empatii i wrogości.

Agresywność relacyjna

Agresja relacyjna jest formą zachowania agresywnego polegającą na szkodzeniu relacjom społecznym innych osób drogą rozsiewania plotek, wykluczania społecznego, grożenia zakończeniem znajomości, ignorowania lub nastawiania innych członków grupy przeciw tym osobom (Crick, Grotpeter, 1995). Agresja relacyjna wykazuje znaczne podobieństwo do agresji pośredniej (Archer, Coyne, 2005; Björkqvist, 2001), w której krzywdzenie innych przebiega w sposób ukryty w celu zachowania przez sprawcę anonimowości i uniknięcia odwetu. Konstruktem zbliżonym do agresji relacyjnej jest agresja społeczna (*social aggression*), obejmująca zachowania ukierunkowane na niszczenie samooceny i statusu społecznego, np. demonstrowanie negatywnych emocji wobec kogoś, otwarte odrzucanie, rozpowszechnianie oszczerczych plotek (Galen, Underwood, 1997). Gruntowniejsza analiza przejawów agresywności relacyjnej wykazuje, iż zawiera ona zarówno pośrednie (plotkowanie, oszczerstwa), jak i bezpośrednie (ignorowanie, grożenie zerwaniem przyjaźni) zachowania agresywne (Archer, Coyne, 2005), co odróżnia ją zarówno od agresywności pośredniej, jak i społecznej.

W badaniach dotyczących agresywności relacyjnej, prowadzonych wśród adolescentów i osób dorosłych, najczęściej stosowanym podejściem jest pomiar agresywności, rozumianej jako cecha (Heilbron, Prinstein, 2008). Badania Huesmanna, Erona, Lefkowitz i Woldera (1984) w przekonujący sposób wykazały zarówno intraindywidualną, jak i międzygeneracyjną stabilność agresywności, traktowanej jako dyspozycyjna skłonność do podejmowania zachowań agresywnych (podobne wyniki odnośnie do agresywności relacyjnej przedstawili Crick, Ostrov, Werner, 2006). Qian, Zhang i Wang (2013) wykazali, iż u osób o wyższym poziomie agresywności następuje

szybsza i efektywniejsza aktywacja agresywnych schematów poznawczych. Poziom agresywności stanowi także dobry predyktor rzeczywistych zachowań agresywnych (Bettencourt, Talley, Benjamin, Valentine, 2006; Bushman, Wells, 1998).

Przegląd badań dotyczących agresywności relacyjnej (Heilbron, Prinstein, 2008) wykazał, iż dyspozycyjna tendencja do przejawiania agresywnych zachowań relacyjnych wiąże się z poważnymi konsekwencjami, do których należy podwyższone poczucie samotności, doświadczanie odrzucenia i izolacji społecznej, podwyższone ryzyko symptomów depresyjnych oraz ogólnych problemów z adaptacją psychospołeczną (Bagner, Storch, Preston, 2007; Crick, Grotpeter, 1995; Crick i in., 2006; Kawabata, Crick, 2013; Werner, Crick, 2004). Agresywność relacyjna stanowi także problem instytucjonalny, nasilony zwłaszcza w placówkach edukacyjnych (Merrell i in., 2006).

Podstawowym kontekstem relacyjnych zachowań agresywnych jest grupa koleżeńska i rówieśnicza (Crick, Grotpeter, 1995). Murray-Close, Ostrov, Nelson, Crock i Coccaro (2010), uznając, że od okresu adolescencji zyskują na ważności związki romantyczne (Furman, Buhrmester, 1985), wykazali zasadność wyróżniania funkcjonowania w związku romantycznym jako specyficznej sfery stosowania agresywnych zachowań relacyjnych. Aspektem agresywności, którego uwzględnienie jest konieczne dla precyzyjnego ustalenia uwarunkowań i czynników modyfikujących tendencję do przejawiania zachowań agresywnych, jest także funkcja agresji (Ramirez, Andreu, 2005). Ze względu na charakter, skłonności agresywne dzieli się na proaktywne (zaplanowane, stanowiące narzędzie realizacji określonych celów) oraz reaktywne (impulsywne, przejawiane w odpowiedzi na spostrzeżone zagrożenie lub stanowiące skutek wrogości lub gniewu; Hubbard, McAuliffe, Morrow, Romano, 2010; Raine i in., 2006). Murray-Close i współpracownicy (2010) wskazali, iż relacyjną agresywność proaktywną i reaktywną charakteryzują odrębne struktury korelatów (relacyjna agresywność reaktywna wiąże się silniej niż proaktywna agresywność relacyjna z wrogością, historią doświadczanych nadużyć, gniewem, tendencją do dokonywania wrogich atrybucji; por. Dodge, Lochman, Harnish, Bates, Pettit, 1997). Agresywność relacyjną należy zatem rozpatrywać, biorąc pod uwagę zarówno sferę (grupa rówieśnicza, bliskie relacje), jak i cel jej stosowania (proaktywna, reaktywna).

Agresywność a przetwarzanie informacji społecznych

Model przetwarzania informacji społecznych (Crick, Dodge, 1994) jest obecnie jednym z najpopularniejszych modeli zachowań agresywnych. Tendencje do

agresywnego zachowania są, według tego modelu, uwarunkowane zniekształceniami procesu postrzegania i interpretowania sygnałów społecznych (np. zachowań innych osób), a także selekcji potencjalnych reakcji wobec innych ludzi (np. przeszacowywaniem efektywności i stosowności agresywnego zachowania). Nietrafne spostrzeżenie i interpretowanie działań innych osób, a zwłaszcza przypisywanie im wrogich intencji, przyczyniają się do zwiększenia prawdopodobieństwa wyzwolenia zachowania agresywnego (Crick, Werner, 1998; Godleski, Ostrov, 2010; Malti, Gasser, Gutzwiller-Helfenfinger, 2010).

Z punktu widzenia teorii przetwarzania informacji społecznych empatia dyspozycyjna (Loudin i in., 2003) i wrogość (Hubbard i in., 2010) są zmiennymi, które w istotny sposób korelują ze skłonnością do agresywnego zachowania, będąc jednocześnie uwarunkowane specyficznymi wzorcami przetwarzania informacji.

Empatia dyspozycyjna. Empatia to zespół procesów zachodzących u obserwatora cudzej sytuacji oraz pojawiające się w ich wyniku skutki afektywne i nieafektywne (Davis, 1999). W wyniku zrozumienia stanu emocjonalnego innej osoby, za które odpowiada proces przyjmowania perspektywy, obserwator może doświadczyć emocji zbliżonych do odczuć osoby obserwowanej lub też zgodnych z antycypowanym przez siebie stanem emocjonalnym osoby obserwowanej (Eisenberg, 2000). Davis wyróżnił dwa typy empatycznych reakcji afektywnych – empatyczna troska i osobista przykrość. Reagowanie empatyczną troską oznacza skłonność do współodczuwania i współczucia w stosunku do ludzi dotkniętych niepowodzeniem. Reagowanie osobistą przykrością odnosi się z kolei do odczuwania przykrości i dyskomfortu w odpowiedzi na cierpienie innych osób. W koncepcji Davisa (1999) reakcje emocjonalne są wtórne wobec procesu poznawczej analizy sytuacji osoby obserwowanej (przyjmowania perspektywy). U podstaw tendencji do reagowania empatyczną troską lub osobistą przykrością leżą odmienne wzorce przetwarzania informacji społecznych (Eisenberg, 2000), przy czym reagowanie empatyczną troską wymaga bardziej złożonego procesu przyjmowania perspektywy (Eisenberg, Shea, Carlo, Knight, 1991). Z uwagi na fakt, iż tendencje do reagowania empatyczną troską i osobistą przykrością wykazują stabilność intrapersonalną, empatia jest badana jako zmienna dyspozycyjna, wyrażająca różnice indywidualne w skłonności do przejawiania określonych reaktywnych skutków emocjonalnych tego procesu (Davis, 1999).

Metaanaliza Millera i Eisenberg (1988) udokumentowała ujemne związki między empatią dyspozycyjną a agresywnością. Loudin, Loukas i Robinson (2003)

wykazali, iż empatyczne przyjmowanie perspektywy innej osoby i empatyczna troska stanowią czynniki hamujące agresywność relacyjną (por. Carlo, Raffaelli, Laible, Meyer, 1999; Finkel i in., 2012; Kaukiainen i in., 1999). Sugerowany mechanizm hamowania agresji za pośrednictwem procesu empatyzowania opisuje się następująco: obserwowanie reakcji emocjonalnych ofiary (strachu, smutku) skutkuje podzieleniem (*sharing*) tych negatywnych emocji przez agresora, co z kolei wzbudza empatyczną troskę wobec ofiary i redukuje tendencję do agresywnego zachowania (van der Graaff, Branje, DeWied, Meeus, 2012). W postulowanym mechanizmie wyeksponowano znaczenie afektywnych aspektów empatyzowania w hamowaniu agresji (Shechtman, 2002). Z dotychczasowych badań wynika, iż nie wszystkie empatyczne reakcje emocjonalne obniżają tendencję do agresywnego zachowania. Osobista przykrość, która stanowi zorientowaną na siebie, awersyjną reakcję emocjonalną wzbudzaną wskutek odczuwania lęku wobec stanu emocjonalnego innej osoby (Eisenberg, 2000), koreluje z wyższą tendencją do agresywnego zachowania (Fernández, Dufey, Kramp, 2011). Davis (1999) wykazał pozytywne związki osobistej przykrości ze skłonnością do irytacji, poczuciem urazy, podejrzliwością oraz zaabsorbowaniem wpływem cudzych emocji na własne samopoczucie. Osobista przykrość wiąże się również ze skłonnością do napaści fizycznych na domowników wśród sprawców przemocy domowej (Covell, Huss, Langhinrichsen-Rohling, 2007).

Wrogość. Drugim istotnym predyktorem zachowania agresywnego, uwzględnianym w modelach przetwarzania informacji społecznych, jest tendencja do dokonywania wrogich atrybucji (Bailey, Ostrov, 2007; de Castro, Merk, Koops, Verrman, Bosch, 2005; Crick, 1995; Godleski, Ostrov, 2010; Kempes, Matthys, Maassen, van Goozen, van Engeland, 2006; Orobio de Castro, Veerman, Koops, Bosch, Monshouwer, 2002; Ramirez, Andreu, 2005). Tendencja ta stanowi element szerszego konstruktów wrogości, który oznacza negatywną postawę wobec innych osób, nieprzyjaźń, tendencję do oczerniania i niechęci, dewaluację motywów innych ludzi, zgeneralizowane oczekiwanie ich antagonistycznego postępowania oraz permanentne poczucie bycia w opozycji (Buss, Perry, 1992; Smith, 1994; Smith, Glazer, Ruiz, Gallo, 2004). Wśród osób o wysokim poziomie wrogości identyfikuje się znaczne zniekształcenia procesu przetwarzania informacji społecznych (Guyl, Madon, 2004). Hubbard i współpracownicy (2010) wskazują, iż tendencja do dokonywania wrogich atrybucji ma u podłoża nieefektywne i nietrafne rozumienie reakcji innych osób.

Związki między empatią i wrogością. Oba przedstawione powyżej predyktory agresywności są powiązane. Tendencja do empatyzowania jest negatywnym predyktorem wrogości (Belacchi, 2008; Belacchi, Farina, 2012). Exline i Zell (2009) wykazali, że przyjmowanie perspektywy obniża wrogość i mściwość wobec sprawcy wykroczenia. Eisenberg (2000) wskazywała, iż reagowanie osobistą przykrością jest nasycone lękiem wobec reakcji emocjonalnych innych osób. Contardi z zespołem (2013) potwierdzili, że osobista przykrość jest skorelowana z lękiem społecznym. Lęk społeczny jest ważnym predyktorem wrogości (DeWall, Buckner, Lambert, Cohen, Fincham, 2010). Z punktu widzenia przyjętego modelu teoretycznego warto wskazać, iż u osób reagujących lękowo w sytuacjach społecznych występują deficyty w zakresie umiejętności rozumienia emocji (Southam-Gerow, Kendall, 2000).

Empatia, wrogość a przetwarzanie informacji społecznych. Zarówno hamowanie agresywności za pośrednictwem procesu empatyzowania, jak i wyzwalanie agresywnego zachowania wskutek wrogich atrybucji odbywają się z udziałem procesu przetwarzania informacji społecznych. Jednym z ważnych źródeł istotnych informacji społecznych są stany emocjonalne (Keltner, Haidt, 1999). Zdolności emocjonalne, odnoszące się do przetwarzania informacji emocjonalnych, powinny być zatem zaangażowane w proces wyzwalania agresywnego zachowania bezpośrednio lub za pośrednictwem czynników regulujących te zachowania (Finkel i in., 2012). Osoby o niższym poziomie zdolności emocjonalnych przejawiają trend nasilania się agresywności fizycznej i pośredniej w toku rozwoju (Cleverley i in., 2012). Badania prowadzone w poznawczym modelu inteligencji emocjonalnej¹ wykazały, iż wyższy poziom zdolności emocjonalnych koreluje z niższą skłonnością do agresji, zachowań dewiantycznych (bójki, wandalizm), przemocy, uzależniania się od substancji psychoaktywnych, doświadczania odrzucenia społecznego oraz ogólnie lepszym funkcjonowaniem w sieci społecznych powiązań (Brackett, Mayer, 2003; Gil-Olarte, Palomer, Brackett, 2006; Lopes, Salovey, Straus, 2003; Lopes i in., 2004; Mestre, Guil, Lopes, Salovey, Gil-Olarte, 2006; Rubin, 1999; Trinidad, Johnson, 2002).

¹ W modelu poznawczym inteligencja emocjonalna traktowana jest jako wiązka czterech zdolności przetwarzania informacji o emocjach: zdolności percepcji emocjonalnej, zdolności asymilacji emocji do procesów myślenia, zdolności rozumienia emocji oraz zdolności zarządzania emocjami własnymi i innych osób (Mayer, Salovey, Caruso, Sitarenios, 2001).

Zdolność rozumienia emocji a agresywność i korelaty agresywności

Zdolnością emocjonalną odpowiedzialną za przetwarzanie informacji emocjonalnych jest rozumienie emocji (Izard i in., 2001; Mayer, Salovey, Caruso, Sitarenios, 2001; Salovey, Mayer, 1990). Zdolność rozumienia emocji obejmuje trafne interpretowanie stanów afektywnych innych osób, wiedzę na temat przemian emocji oraz sytuacyjnych czynników je wywołujących (Salovey, Mayer, 1990). W licznych analizach zdolność rozumienia emocji jest uznawana za rdzeń zarówno inteligencji emocjonalnej, rozumianej jako wiązka zdolności (Mayer i in., 2001), jak i kompetencji społecznych (de Rosnay, Hughes, 2006). Trentacosta i Fine (2010) wykazali, iż rozumienie emocji pozostaje w ujemnym związku z tzw. problemami ekstermalizacyjnymi (m.in. agresywnością). Deficyty w wiedzy emocjonalnej w wieku dziecięcym korelują z agresywnością w latach późniejszych (Denham i in., 2002). Dodge i współpracownicy (1997) wykazali, iż błędy w odkodowywaniu informacji społecznych stanowią podłoże agresji, zwłaszcza agresji reaktywnej. Należy jednak zastrzec, iż istnieją badania sugerujące odwrotny kierunek zależności między umiejętnością rozumienia innych osób a agresywnością. Według niektórych analiz, dzieci angażujące się w zachowania agresywne przejawiają stosunkowo wysoki poziom rozumienia innych osób (Arsenio, Gold, 2006; Gini, 2006; Malti i in., 2010). Sutton, Smith i Swettenham (1999) sugerowali, iż osoby z wysokimi zdolnościami emocjonalnymi mogą funkcjonować jako sprawni manipulatorzy (*skilled social manipulators*).

Zdolność rozumienia emocji koreluje dodatnio z afektywnymi aspektami tendencji do empatii, zwłaszcza z reagowaniem empatyczną troską (Ciarrochi, Chan, Caputi, 2000; Mayer, Caruso, Salovey, 1999). Relacje zdolności rozumienia emocji i innych zdolności emocjonalnych z osobistą przykrością są słabiej rozpoznane. Mayer i Geher (1996) wykazali, iż zdolności emocjonalne nie korelują z osobistą przykrością, Extremera i Fernández-Berrocal (2004) udowodnili z kolei, iż zdolności emocjonalne korelują ujemnie z osobistą przykrością. Castillo, Salguero, Fernández-Berrocal i Balluerka (2013) pokazali, iż trening w zakresie umiejętności emocjonalnych wiąże się z obniżeniem tendencji do reagowania osobistą przykrością. Ujemny związek rozumienia emocji i osobistej przykrości wydaje się uzasadniony, zważywszy iż reagowanie osobistą przykrością wynika z nieumiejętności rozdzielenia emocji własnych i osoby obserwowanej (Decety, Jackson, 2010), jest skutkiem mniej złożonego przetwarzania informacji (Eisenberg i in., 1991) i koreluje z niską klarownością emocjonalną (Extremera, Fernández-Berrocal, 2004).

Zdolność rozumienia emocji umożliwia trafne rozpoznawanie stanów emocjonalnych innych osób, przyczyn odczuwanych przez nie emocji i relacji między odczuwanymi emocjami a zachowaniami. Badania Dodge'a i współpracowników (1997), upatrujące uwarunkowań tendencji do dokonywania wrogich atrybucji w błędach procesu przetwarzania informacji społecznych, sugerują, iż zdolność rozumienia emocji powinna pozostawać w ujemnym związku z błędami przeceniania wrogich intencji innych osób (Fishbein i in., 2006, za: Rivers, Brackett, Omori, Sockler, 2013). Hipoteza ta do tej pory nie znalazła jednak empirycznego potwierdzenia.

Cele badań i hipotezy badawcze

Celem prezentowanych badań była analiza związków między zdolnością rozumienia emocji a agresywnością relacyjną, traktowaną jako zmienna dyspozycyjna (Crick, Grotpeter, 1995). Na podstawie dotychczasowych doniesień o roli zdolności rozumienia emocji (Rubin, 1999; Trentacosta, Fine, 2010) spodziewano się, iż rozumienie emocji będzie ujemnie skorelowane z agresywnością relacyjną, zarówno proaktywną, jak i reaktywną, a także z agresywnością wobec partnera w bliskim związku (hipoteza 1).

W ostatnim czasie wzrasta liczba badań wskazujących, iż związki zdolności emocjonalnych ze zmiennymi wyrażającymi przystosowanie społeczne są zapośredniczone przez inne zmienne, np. style radzenia sobie lub umiejętność rozwiązywania konfliktów (MacCann, Fogarty, Zeidner, Roberts, 2011; Zeidner, Kloda, 2013). Opierając się na dotychczasowych doniesieniach dotyczących związków między zdolnością rozumienia emocji a empatyczną troską (Ciarrochi i in., 2001) oraz na podstawie założeń teorii przetwarzania informacji społecznych (Crick, Dodge, 1994), przypuszczano, iż wyższe rozumienie emocji będzie pozytywnie skorelowane z empatyczną troską, negatywnie zaś z osobistą przykrością i wrogością. Empatyczna troska jest ujemnym korelatem agresywności relacyjnej (Loudin i in., 2003), osobista przykrość i wrogość stanowią z kolei pozytywne korelaty agresywności (Fernández-Berrocal, Dufey, Kramp, 2011; Orobio de Castro i in., 2002). Postawiono trzy hipotezy mediacyjne. Spodziewano się, że mediatorami relacji rozumienia emocji i agresywności relacyjnej będą: empatyczna troska (hipoteza 2), osobista przykrość (hipoteza 3) i wrogość (hipoteza 4). Na podstawie przeprowadzonego przeglądu literatury wykazano, iż osobista przykrość stanowi pozytywny korelat wrogości (Belacchi, 2008). Przewidywano, iż rozumienie emocji przez ujemny związek z osobistą przykrością może obniżyć poziom wrogości, co będzie

się wiązało z niższą agresywnością relacyjną. Testowano hipotezę mówiącą, iż relacja między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną jest podwójnie zapośredniczona przez osobistą przykrość i wrogość (hipoteza 5). Weryfikacja hipotezy 5 ma charakter eksploracyjny.

W celach eksploracyjnych badano również moderującą rolę rozumienia emocji w związkach między afektywnymi reakcjami empatycznymi a agresywnością relacyjną oraz wrogością a agresywnością relacyjną. Pojawiające się ostatnio badania dotyczące moderującej roli inteligencji emocjonalnej (np. Görgens-Ekermans, Brandt, 2012; Wróbel, 2013), wskazują, iż zdolności emocjonalne mogą stanowić nie tyle predyktory zjawisk, ile moderatory związku innych zmiennych z badanymi zjawiskami. Côté i współpracownicy (Côté, DeCelles, McCarthy, van Kleef, Hideg, 2011) zasugerowali, iż osoby o wyższych zdolnościach emocjonalnych są w stanie lepiej realizować cele wynikające z ich dyspozycji osobowościowych. Spodziewano się, iż empatyczna troska będzie silnie negatywnie związana z agresywnością relacyjną, osobista przykrość oraz wrogość będą zaś silnie pozytywnie związane z agresywnością relacyjną wśród osób o wyższej zdolności rozumienia emocji (hipoteza 6).

We wszystkich badanych zmiennych stwierdza się znaczące różnice międzypłciowe (agresywność relacyjna: Leadbeater, Boone, Sangster, Mathieson, 2006; rozumienie emocji: Fernández-Berrocal i in., 2012; empatia: Eisenberg, Lennon, 1983; wrogość: Wade, Witham, Abramowitz, 1994). Przewidywano zatem, iż płeć biologiczna będzie moderować lub zakłócać badane relacje (hipoteza 7).

Organizacja badań

Badania zostały przeprowadzone w schemacie korelacyjno-regresyjnym, w którym zmienna zależna – agresywność relacyjna – jest ujmowana jako dyspozycja do przejawiania zachowań agresywnych zorientowanych na niszczenie lub utrudnianie społecznych relacji innych osób. Przegląd dotychczasowych badań wskazuje, iż w badaniach wśród starszych adolescentów i dorosłych jest to najczęściej stosowane podejście (Heilbron, Prinstein, 2008).

W badaniu 1 badano związki między zdolnością rozumienia emocji a agresywnością relacyjną, z uwzględnieniem tendencji do reagowania empatyczną troską (współczuciem). W badaniu 2 ponownie badano relacje między zdolnością rozumienia emocji a agresywnością relacyjną, uwzględniając tendencję do reagowania osobistą przykrością (dystresem, podenerwowaniem) i wrogość.

**BADANIE 1. ZDOLNOŚĆ ROZUMIENIA
EMOCJI A AGRESYWNÓŚĆ RELACYJNA.
ROLA EMPATYCZNEJ TROSKI**

Uczestnicy

Badania przeprowadzono w grupie 147 uczniów szkół średnich (liceów ogólnokształcących), w tym 62 mężczyzn i 85 kobiet. Średnia wieku badanych osób wyniosła $M = 17,26$ ($SD = 0,84$). Uczniowie pochodzili w większości z miast powyżej 20 tys. mieszkańców.

Pomiar zmiennych niezależnych

Test rozumienia emocji, TRE (Matczak, Piekarska, 2011). Narzędzie służy do pomiaru umiejętności rozumienia emocji jako zbioru bardziej szczegółowych umiejętności przetwarzania sygnałów emocjonalnych (porządkowanie emocji według ich siły, rozumienia zmian emocji, emocji mieszanych, odczytywania emocji z kontekstu sytuacyjnego etc.). Oparte ono zostało na zdolnościowym rozumieniu inteligencji emocjonalnej (Mayer i in., 1999). Test składa się z pięciu zadań po sześć przykładów każde. Wskaźnik rzetelności TRE w tym badaniu był zadowalający ($\alpha = 0,73$).

Torontyjska skala empatii, TSE (Spreng i in., 2009). Zastosowano tłumaczenie narzędzia Sprenga i współpracowników, stanowiącego wynik reanalizy licznych skal do badania empatii (skala IRI Davisa, skala Bryanta, skala Mehrabiana i Epsteina etc.). Skala mierzy emocjonalny aspekt empatyzowania (empatyczną troskę) i obejmuje 16 pozycji (np. „Mam czułe, pełne troski uczucia wobec

ludzi mniej szczęśliwych ode mnie”, „Czuję chęć zaopiekowania się osobami, które zostały wykorzystane przez innych”), oceniane na skali pięciostopniowej Likerta (od 0 – *nigdy* do 4 – *zawsze*). Rzetelność TSE w tym badaniu była zadowalająca ($\alpha = 0,90$).

Pomiar zmiennych zależnych

Kwestionariusz agresji relacyjnej (Murray-Close i in., 2010). Narzędzie mierzy trzy aspekty dyspozycyjnej agresywności relacyjnej, czyli tendencji do podejmowania pośrednich zachowań agresywnych wobec innych osób. Relacyjna agresja proaktywna, odnosi się do instrumentalnego wykorzystywania agresywnych zachowań z zakresu niszczenia czyjegoś społecznego statusu lub relacji społecznych (np. „Grozę, że powiem innym osobom o sekretach moich znajomych, jeśli nie będą działać zgodnie z moim życzeniem”; 4 pozycje; $\alpha = 0,75$). Relacyjna agresja reaktywna obejmuje zachowania agresywne podejmowane na skutek doświadczania gniewu lub w odwecie (np. „Jeśli jakiś mój znajomy zrobił coś, co mnie mocno rozgniewało, dążę do tego, by ta osoba ośmieszyła się lub wyszła na głupka przed innymi”; 5 pozycje; $\alpha = 0,80$). Relacyjna agresywność wobec partnera w bliskim związku odnosi się do tendencji do przejawiania zachowań raniących partnera i akceptacji takich zachowań (np. „Groziłem mojej dziewczynie/mojemu chłopakowi, że z nim zerwę, jeśli nie zrobi czegoś, czego od niej/niego chciałem”; 5 pozycje; $\alpha = 0,82$). Zastosowana w badaniu polska parafraza skali (tłumaczenie własne) składała się

Tabela 1

Średnie, odchylenia standardowe, rzetelności i interkorelacje zmiennych (badanie 1)

	<i>M</i> (<i>SD</i>)	1	2	3	4	5
(1) Rozumienie emocji (0–30) ^a	16,66 (3,79)					
(2) Empatyczna troska (10–64)	40,71 (11,29)	0,06				
(3) Proaktywna agresywność relacyjna (0–3)	0,47 (0,62)	–0,19*	–0,54***			
(4) Reaktywna agresywność relacyjna (0–3)	0,63 (0,66)	–0,11	–0,46***	0,76***		
(5) Agresywność relacyjna wobec partnera romantycznego (0–3)	0,68 (0,72)	–0,23**	–0,18***	0,55***	0,45***	
(6) Agresywność relacyjna – ogółem (0–3)	0,61 (0,57)	–0,23**	–0,44*	0,88***	0,86***	0,81***

^a – zakres wyników; * $p = 0,05$; ** $p = 0,01$; *** $p = 0,001$.

z 14 stwierdzeń, ocenianych na skali czterostopniowej (od 0 – *nigdy* do 3 – *bardzo często*).

WYNIKI

Rozumienie emocji, empatyczna troska a agresywność relacyjna

Średnie, odchylenia standardowe i interkorelacje zmierzonych zamieszczono w tabeli 1.

Rozumienie emocji korelowało ujemnie z ogólnym wskaźnikiem agresywności relacyjnej, proaktywną formą agresywności relacyjnej, jak i z agresywnością relacyjną wobec partnera w bliskim związku, $rs^2 = 0,08$. Wyniki te potwierdzają hipotezę 1. Zanotowano również silne negatywne korelacje między empatyczną troską a agresywnością relacyjną, $r^2 = 0,25$; $p = 0,001$.

Różnice między płciowe

Zanotowano trzy istotne statystycznie różnice między płciowe. Kobiety miały istotnie wyższą tendencję do doświadczania empatycznej troski ($M = 44,66$; $SD = 7,70$) niż mężczyźni ($M = 35,34$; $SD = 13,07$), $U = 1379,5$; $Z = -4,92$; $p = 0,001$; $d_{\text{Rosnowa-Rosenthala}} = -0,87$. Mężczyźni mieli istotnie wyższy poziom proaktywnej agresywności relacyjnej ($M = 0,66$; $SD = 0,74$) niż kobiety ($M = 0,36$; $SD = 0,47$), $U = 1492,5$; $Z = 2,71$; $p = 0,007$; $d_{\text{Rosnowa-Rosenthala}} = 0,48$. Kobiety zaś uzyskały wyższe wyniki w zakresie agresji relacyjnej wobec partnera romantycznego ($M = 0,78$; $SD = 0,67$) niż mężczyźni ($M = 0,55$; $SD = 0,77$), $t(144) = -1,93$; $p = 0,06$; $d = -0,32$. Różnica ta staje się jednak nieistotna po uwzględnieniu poprawki Bonferroniego ($0,05/6 = 0,008$).

Interkorelacje zmiennych w grupie kobiet i mężczyzn zamieszczono w tabeli 2.

Rozumienie emocji korelowało ujemnie ze wszystkimi formami agresywności relacyjnej u mężczyzn, $rs^2 = 0,18$;

w grupie kobiet nie zanotowano żadnych istotnych statystycznie związków między zdolnością rozumienia emocji a agresywnością relacyjną, natomiast kierunek relacji był również ujemny. Wielkość korelacji między zdolnością rozumienia emocji a proaktywną agresywnością relacyjną, romantyczną agresywnością relacyjną i wskaźnikiem ogólnym była marginalnie istotnie wyższa u mężczyzn niż u kobiet, $p = \{0,05; 0,10\}$ w teście jednostronnym. Związki między empatyczną troską a agresywnością relacyjną były ujemne i istotne statystycznie zarówno u mężczyzn, jak i u kobiet. Wśród kobiet empatyczna troska nie wiązała się w sposób istotny z agresywnością wobec partnera w związku romantycznym.

Empatyczna troska jako mediator relacji między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną

Testowanie relacji mediacyjnej jest zasadne wówczas, gdy ustalono istotny statystycznie związek zmiennej niezależnej z postulowanym mediatorem oraz mediatora ze zmienną zależną (Rucker, Preacher, Tormala, Petty, 2011). Rozumienie emocji nie korelowało z empatyczną troską zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet, $rs^2 = 0,03$. Nie zostało zatem spełnione kryterium testowania ścieżki zapośredniczonej. Empatycznej troski nie można uznać za mediator relacji między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną.

Rozumienie emocji jako moderator związków empatycznej troski z agresywnością relacyjną

Hipotezę 6 przewidującą, iż rozumienie emocji jest moderatorem związku empatycznej troski z agresywnością weryfikowano z wykorzystaniem hierarchicznej analizy regresji. W pierwszym kroku do modelu włączono

Tabela 2
Interkorelacje zmiennych w grupie kobiet i mężczyzn (badanie 1)

	1	2	3	4	5	6
(1) Rozumienie emocji		0,16	-0,32*	-0,26*	-0,42**	-0,38**
(2) Empatyczna troska	0,10		-0,53***	-0,42***	-0,36***	-0,48***
(3) Proaktywna agresywność relacyjna	-0,16	-0,43***		0,85***	0,66***	0,94***
(4) Reaktywna agresywność relacyjna	-0,04	-0,38***	0,57***		0,55***	0,90***
(5) Agresywność relacyjna wobec partnera romantycznego	-0,16	-0,16	0,54***	0,48***		0,84***
(6) Agresywność relacyjna – ogółem	-0,15	-0,36***	0,80***	0,81***	0,87***	

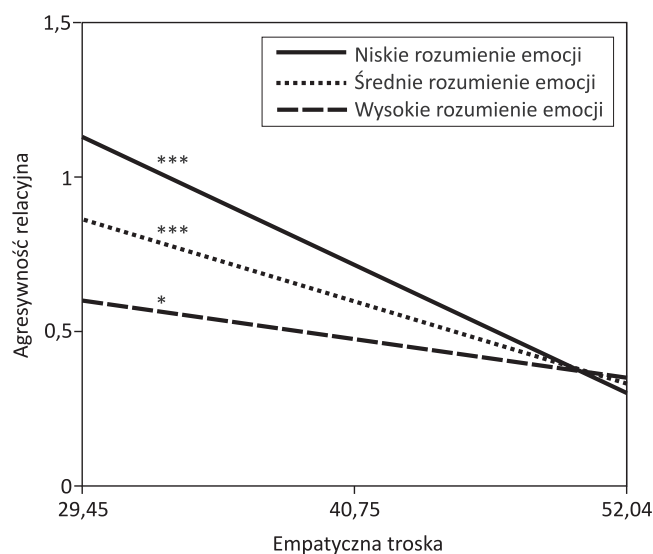
Powyżej przekątnej zamieszczono wyniki dla grupy mężczyzn ($n = 62$), poniżej – dla grupy kobiet ($n = 85$); * $p = 0,05$; ** $p = 0,01$; *** $p = 0,001$.

wiek i płeć. W drugim kroku dodano empatyczną troskę. W kroku trzecim włączano wskaźnik rozumienia emocji, w czwartym zaś efekt interakcyjny rozumienia emocji i empatycznej troski (po uprzednim wycentrowaniu predyktorów). Istotność współczynnika regresyjnego dla interakcji oraz istotność zmiany R^2 w kroku czwartym świadczy o wystąpieniu istotnego efektu interakcyjnego.

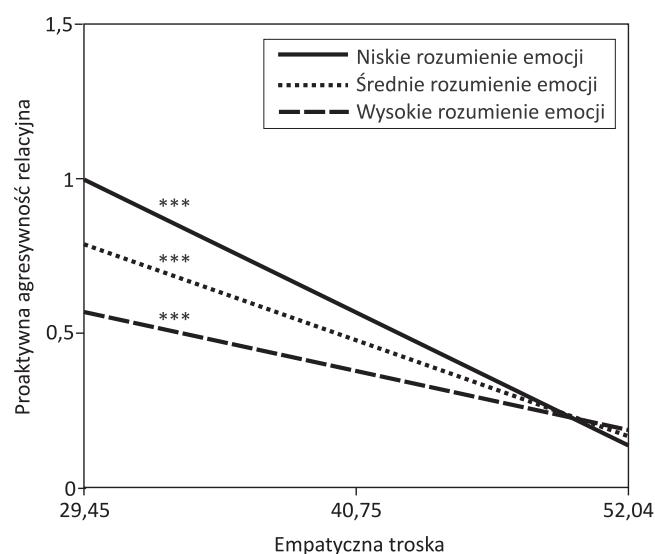
Dla ogólnego wskaźnika agresywności relacyjnej zanotowano istotny statystycznie przyrost wyjaśnianej wariancji w kroku czwartym $\Delta R^2 = 0,08$; $F_{zmiany}(1, 140) = 16,23$;

$p = 0,001$, interakcja zaś empatycznej troski i rozumienia emocji była istotnym statystycznie predyktorem agresywności relacyjnej, $b = 0,003$; $p = 0,001$. Efekty interakcyjne testowano następnie z wykorzystaniem makra PROCESS (Hayes, 2013), posługując się procedurą próbkowania (10 000 próbek). Jako kowarianty wprowadzono do analizy wiek i płeć. Empatyczna troska była ujemnie powiązana z agresywnością relacyjną u osób o niskim poziomie ($M - 1SD$) rozumienia emocji, $b = -0,04$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,001$; 95% CI = $<-0,05; -0,03>$,

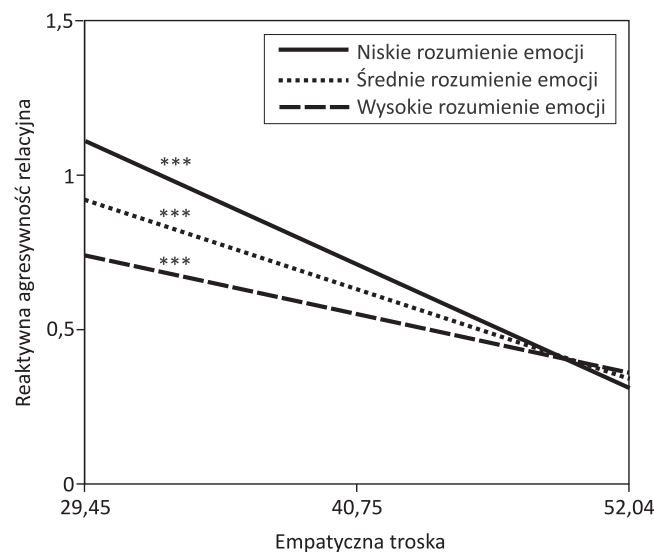
Rysunek 1a.

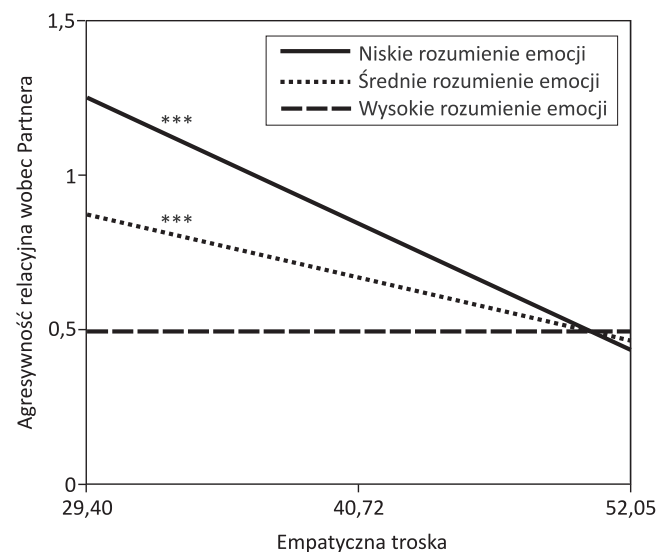
Rysunek 1b.

Rysunek 1c.

Rysunek 1d.

(a) adj. $R^2 = 0,32$; $F(5, 140) = 13,16$; * $p = 0,05$; *** $p = 0,001$; (b) adj. $R^2 = 0,36$; $F(5, 140) = 15,94$; *** $p = 0,001$; (c) adj. $R^2 = 0,27$; $F(5, 140) = 10,10$; *** $p = 0,001$; (d) adj. $R^2 = 0,25$; $F(5, 139) = 9,17$; *** $p = 0,001$.

Rysunek 1. Wyniki analizy moderacji (badanie 1).

$\beta = -0,67$; przeciętnym (M), $b = -0,02$; $s.e. = 0,004$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,03; -0,02 \rangle$; $\beta = -0,43$ oraz wysokim ($M + 1SD$), $b = -0,01$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,03$; 95% CI = $\langle -0,02; -0,001 \rangle$; $\beta = -0,20$. Najłabsze negatywne związki empatycznej troski i agresywności relacyjnej wystąpiły u osób o najwyższym poziomie rozumienia emocji.

W analizie dla proaktywnej agresywności relacyjnej w kroku 4 również zanotowano istotny statystycznie przyrost wyjaśnianej wariancji, $\Delta R^2 = 0,05$; $F_{zmiany}(1, 140) = 10,05$; $p = 0,002$; RE $\times$ ET: $b = 0,003$; $p = 0,002$. Empatyczna troska była ujemnie powiązana z agresywnością relacyjną u osób o niskim poziomie ($M - 1SD$) rozumienia emocji, $b = -0,04$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,05; -0,03 \rangle$; $\beta = -0,74$; przeciętnym (M), $b = -0,03$; $s.e. = 0,004$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,04; -0,02 \rangle$; $\beta = -0,54$ oraz wysokim ($M + 1SD$), $b = -0,02$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,03; -0,007 \rangle$; $\beta = -0,34$. Najłabsze negatywne związki empatycznej troski i proaktywnej agresywności relacyjnej wystąpiły ponownie u osób o najwyższym poziomie rozumienia emocji.

Podobny wynik uzyskano w analizie reaktywnej agresywności relacyjnej w kroku czwartym: $\Delta R^2 = 0,03$; $F_{zmiany}(1, 140) = 6,00$; $p = 0,02$; RE $\times$ ET: $b = 0,003$; $p = 0,02$. Empatyczna troska była ujemnie powiązana z agresywnością relacyjną u osób o niskim poziomie ($M - 1SD$) rozumienia emocji, $b = -0,04$; $s.e. = 0,006$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,05; -0,02 \rangle$; $\beta = -0,60$; przeciętnym (M), $b = -0,03$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,04; -0,02 \rangle$; $\beta = -0,46$; oraz wysokim ($M + 1SD$), $b = -0,02$; $s.e. = 0,006$; $p = 0,002$; 95% CI = $\langle -0,03; -0,005 \rangle$; $\beta = -0,31$. Najłabsze negatywne związki empatycznej troski i reaktywnej agresywności relacyjnej wystąpiły u osób o najwyższym poziomie rozumienia emocji.

Analogiczne rezultaty otrzymano w analizie agresywności relacyjnej wobec partnera romantycznego w kroku czwartym: $\Delta R^2 = 0,10$; $F_{zmiany}(1, 139) = 18,07$; $p = 0,001$; RE $\times$ ET: $b = 0,005$; $p = 0,001$. Empatyczna troska była ujemnie powiązana z agresywnością relacyjną u osób o niskim poziomie ($M - 1SD$) rozumienia emocji, $b = -0,04$; $s.e. = 0,007$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,05; -0,02 \rangle$; $\beta = -0,43$; przeciętnym (M), $b = -0,02$; $s.e. = 0,005$; $p = 0,001$; 95% CI = $\langle -0,03; -0,008 \rangle$; $\beta = -0,17$. Wśród osób o wysokim ($M + 1SD$) poziomie zdolności rozumienia emocji korelacji empatycznej troski z agresywnością wobec partnera romantycznego była nieistotna statystycznie, $b = 0,001$; $s.e. = 0,007$; $p = 0,99$; 95% CI = $\langle -0,01; 0,01 \rangle$; $\beta = -0,09$.

Wyniki wykonanych analiz zobrazowano na rysunku 1 (a–d). W przeprowadzonej analizie moderacji uzyskano rezultaty sprzeczne z hipotezą 6.

Dyskusja

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, iż zdolność rozumienia emocji wiąże się ujemnie z agresywnością relacyjną. Związki te dotyczą zwłaszcza proaktywnej agresywności relacyjnej i agresywności relacyjnej wobec partnera bliskiego związku. Potwierdzono zatem częściowo hipotezę 1. Wyniki Dodge'a i współpracowników (1997) uprawniały do twierdzenia, iż trafność przetwarzania informacji emocjonalnych będzie związana silniej z reaktywną agresywnością relacyjną. Związek taki wykazano, jednak wyłącznie wśród mężczyzn. Uzyskane rezultaty pokazują zatem, iż zdolności emocjonalne mogą odpowiadać za dobór celów zachowania i ocenę stosowności potencjalnych zachowań w procesie podejmowania decyzji o zachowaniu agresywnym (Crick, Werner, 1998). Te etapy procesu przetwarzania informacji społecznych są silniej związane z agresywnością proaktywną. Natomiast u mężczyzn zdolność rozumienia emocji odgrywa również rolę w procesie interpretowania informacji społecznych determinujących agresywność reaktywną (np. poprzez modyfikowanie tendencji do dokonywania wrogich atrybucji).

W badaniu nie potwierdzono hipotezy 2, mówiącej o mediacyjnej roli empatycznej troski w relacji między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną. Zdolność rozumienia emocji nie korelowała w sposób istotny statystycznie z tendencją do reagowania współczuciem wobec innych osób. Wynik ten jest sprzeczny z dotychczasowymi doniesieniami na temat związku zdolności emocjonalnych z empatią (Ciarrochi i in., 2000). Mayer i Geher (1996) wykazali związki afektywnej empatii z inteligencją emocjonalną, gdy poziom inteligencji emocjonalnej oceniano z zastosowaniem tzw. klucza konsensualnego, w którym poprawne odpowiedzi ustala się na podstawie częstotliwości wybieranych odpowiedzi przez członków grup normalizacyjnych. W TRE jest stosowany klucz odpowiedzi ustalony na podstawie odpowiedzi sędziów kompetentnych (trafność klucza sprawdzano przez porównanie wyników uzyskanych przez studentów psychologii i studentów innych kierunków; Matczak, Piekarska, 2011). Klucz konsensualny wydaje się stanowić nie tyle wskaźnik obiektywnej trafności przetwarzania emocjonalnego, ile dopasowania wzorców przetwarzania emocji osoby badanej do uzgodnionych społecznie schematów reakcji emocjonalnych (por. Mayer i in., 2001). Mayer, DiPaolo i Salovey (1990) zaproponowali, iż u podstaw wyzwalania reakcji empatycznych leży znajomość uzgodnionych znaczeń emocjonalnych zróżnicowanych wskaźników środowiskowych i interpersonalnych. Uzyskany rezultat wskazywałby zatem, iż z empatyczną troską nie koreluje „obiektywna” zdolność przetwarzania emocji, a raczej płynność posługiwania się przekazywanymi społecznie schematami

procedowania informacji emocjonalnej. Alternatywnym powodem zaobserwowanego efektu może być pominięcie w omawianych badaniach zmiennych odpowiadających za motywację do przyjmowania perspektywy. Możliwe, że reakcje empatyczne występują u osób o wysokich zdolnościach emocjonalnych tylko wówczas, gdy mają one motywację do zrozumienia perspektywy innej osoby. Sugestię tę należy jednak zweryfikować empirycznie.

Zdolność rozumienia emocji moderowała związki między empatyczną troską a agresywnością relacyjną. Empatyczna troska wiązała się silnie negatywnie z agresywnością wśród osób o niskiej i przeciętnej zdolności rozumienia emocji. Relacje te były nadal istotne statystycznie, ale słabsze wśród osób o wysokim poziomie zdolności rozumienia emocji. Układ wyników jest sprzeczny z hipotezą 6, opartą na badaniach Côté'a i współpracowników (2011), które wykazały, iż osoby o wyższym poziomie zdolności emocjonalnych są w stanie skuteczniej realizować tendencje osobowościowe. Uzyskany wynik może wynikać z ogólnie niższego poziomu agresywności relacyjnej wśród osób o wysokim rozumieniu emocji. Niska wariancja wyników w zakresie agresywności uniemożliwiła ujawnienie się silniejszych relacji między empatyczną troską a agresywnością. Możliwe również, iż za niższy poziom agresywności wśród osób o wysokim rozumieniu emocji odpowiadają inne procesy, np. wyższy poziom tolerancji prowokacji.

W badaniach potwierdzono hipotezę 7, mówiącą, że badane relacje będą różnić się u mężczyzn i kobiet. Potwierdzono wyższą istotność zdolności rozumienia emocji w przewidywaniu agresywności relacyjnej u mężczyzn. Wynik ten koresponduje z badaniami dowodzącymi większej roli zdolności emocjonalnych w regulacji zachowania u mężczyzn (Visser, Bay, Cook, Myburgh, 2010).

BADANIE 2. ZDOLNOŚĆ ROZUMIENIA EMOCJI A AGRESYWNÓŚĆ RELACYJNA. ROLA OSOBISTEJ PRZYKROŚCI I WROGOŚCI

Uczestnicy

Badania przeprowadzono w grupie 143 uczniów szkół średnich różnego typu (71% technikum; 29% liceum ogólnokształcące), w tym 92 mężczyzn i 51 kobiet. Średnia wieku badanych osób wyniosła $M = 16,96$ ($SD = 0,88$). Uczniowie pochodzili w większości z miast powyżej 20 tys. mieszkańców.

Pomiar zmiennych niezależnych

Test rozumienia emocji, TRE (Mateczak, Piekarska, 2011). Do pomiaru umiejętności rozumienia emocji ponownie zastosowano TRE. W bieżących analizach rzetelność testu była zadowalająca ($\alpha = 0,73$).

Skala osobistej przykrości. Pozyccje do oceny tendencji do reagowania osobistą przykrością, czyli doświadczania dystresu, niepokoju, podenerwowania podczas obserwacji cierpienia innych osób („W trudnych chwilach czuję się zalekniony i zagubiony”; 8 itemów) zaczerpnięto ze *Skali wrażliwości empatycznej* (Kaźmierczak, Płopa, Retowski, 2007). Skala miała zadowalającą rzetelność ($\alpha = 0,67$).

Skala wrogości. Wrogość mierzono z wykorzystaniem podskali wrogości ze *Skali agresywności* Bussa i Perry'ego (1992; np. „Jeśli ludzie są dla mnie szczególnie mili, zastanawiam się, czego chcą”; 8 itemów). Zastosowane narzędzie miało zadowalającą rzetelność ($\alpha = 0,63$).

Pomiar zmiennych zależnych

Kwestionariusz agresji relacyjnej (Murray-Close i in., 2010). W bieżących analizach poszczególne skale odznaczały się akceptowalną lub dobrą rzetelnością: *Skala agresywności reaktywnej*, $\alpha = 0,63$; *Skala agresywności wobec partnera romantycznego*, $\alpha = 0,74$. Ogólny wskaźnik agresywności relacyjnej miał rzetelność $\alpha = 0,81$. Niższą rzetelnością odznaczała się natomiast *Skala agresywności proaktywnej*, $\alpha = 0,53$. Z uwagi na fakt, iż w badaniu 1 skala ta miała zadowalającą rzetelność, w tym badaniu analizowano związki tej zmiennej, natomiast uzyskane wyniki należy traktować ze znaczną ostrożnością.

WYNIKI

Rozumienie emocji, osobista przykrość, wrogość a agresywność relacyjna

Średnie, odchylenia standardowe i interkorelacje zmiennych zamieszczono w tabeli 3.

Rozumienie emocji korelowało ujemnie z osobistą przykrością, $r^2 = 0,03$; $p = 0,04$, oraz badanymi formami agresywności relacyjnej, $rs^2 = 0,063$. Wyniki te potwierdzają hipotezę 1. Zanotowano również pozytywną korelację między osobistą przykrością a wrogością, $r^2 = 0,19$; $p = 0,001$, co potwierdza hipotezę 4.

Różnice międzypłciowe

Zanotowano trzy istotne statystycznie różnice międzypłciowe. Kobiety miały istotnie wyższą tendencję do doświadczania osobistej przykrości ($M = 25,06$; $SD = 4,70$) niż mężczyźni ($M = 22,21$; $SD = 5,28$), $t(141) = -3,21$; $p = 0,002$; $d = -0,54$. Mężczyźni mieli istotnie wyższy poziom proaktywnej agresywności relacyjnej ($M = 0,42$; $SD = 0,46$) niż kobiety ($M = 0,26$; $SD = 0,29$), $t(141) = 2,16$; $p = 0,03$; $d = 0,37$. Po uwzględnieniu poprawki Bonferroniego ($0,05/8 = 0,006$) różnica była statystycznie nieistotna. Kobiety zaś uzyskały wyższe wyniki w zakresie agresji relacyjnej wobec partnera

Tabela 3
Średnie, odchylenia standardowe, rzetelności i interkorelacje zmiennych (badanie 2)

	M (SD)	1	2	3	4	5	6
(1) Rozumienie emocji (0–30) ^a	15,38 (3,73)						
(2) Osobista przykrość (10–50)	23,22 (5,35)	-0,18*					
(3) Wrogość (10–50)	25,16 (5,15)	-0,02	0,43***				
(4) Proaktywna agresywność relacyjna (0–3)	0,36 (0,42)	-0,21*	0,04	0,09			
(5) Reaktywna agresywność relacyjna (0–3)	0,51 (0,53)	-0,19*	0,10	0,09	0,42***		
(6) Agresywność relacyjna wobec partnera romantycznego (0–3)	0,54 (0,59)	-0,18*	0,18*	0,21*	0,37***	0,38***	
(7) Agresywność relacyjna – ogółem (0–3)	0,48 (0,40)	-0,25**	0,15†	0,18*	0,69***	0,79***	0,81***

^a – zakres wyników; * $p = 0,05$; ** $p = 0,01$; *** $p = 0,001$.

Tabela 4
Interkorelacje zmiennych w grupie kobiet i mężczyzn (badanie 2)

	1	2	3	4	5	6	7
(1) Rozumienie emocji		-0,20†	-0,01	-0,17	-0,14	-0,16	-0,19†
(2) Osobista przykrość	-0,16		-0,48***	-0,10	-0,14	-0,13	-0,15
(3) Wrogość	-0,09	-0,31*		-0,16	-0,12	-0,25*	-0,22*
(4) Proaktywna agresywność relacyjna	-0,35*	-0,06	-0,06		-0,49***	-0,52***	-0,77***
(5) Reaktywna agresywność relacyjna	-0,30*	-0,07	-0,04	-0,25†		-0,52***	-0,84***
(6) Agresywność relacyjna wobec partnera romantycznego	-0,29*	-0,06	-0,09	-0,32*	-0,24†		-0,85***
(7) Agresywność relacyjna ogółem	-0,42**	-0,09	-0,06	-0,56***	-0,74***	-0,80***	

Powyżej przekątnej zamieszczono wyniki dla grupy mężczyzn ($n = 92$), poniżej – dla grupy kobiet ($n = 51$); † $p = 0,08$; * $p = 0,05$; ** $p = 0,01$; *** $p = 0,001$.

romantycznego ($M = 0,78$; $SD = 0,59$) niż mężczyźni ($M = 0,40$; $SD = 0,54$), $t(141) = -3,93$; $p = 0,001$; $d = -0,65$.

Interkorelacje zmiennych w grupie kobiet i mężczyzn zamieszczono w tabeli 4.

Rozumienie emocji korelowało u kobiet ze wszystkimi formami agresywności relacyjnej, $rs^2 = 0,18$, podczas gdy wśród mężczyzn jedynie z ogólnym wskaźnikiem

agresywności relacyjnej, $r(91) = -0,19$; $p = 0,08$. Wielkość wskazanych korelacji nie była jednak istotnie statystycznie wyższa u kobiet niż u mężczyzn ($p > 0,08$ w teście jednostronnym). Związki między osobistą przykrością a wrogością były pozytywne i istotne statystycznie zarówno u kobiet, jak i mężczyzn. Wrogość korelowała z agresywnością relacyjną wyłącznie u mężczyzn, $r^2 = 0,05$.

Osobista przykrość i wrogość jako mediatorzy związku rozumienia emocji z agresywnością relacyjną

W badaniu mediacji posłużono się podejściem regresyjnym z wykorzystaniem procedury *bootstrappingu* (Preacher, Hayes, 2008). Analizy przeprowadzono za pomocą makra PROCESS (Hayes, 2013) z wykorzystaniem 10 000 próbek oraz zalecanymi korektami dla generowanych 95% przedziałów ufności (*confidence interval*; CI)

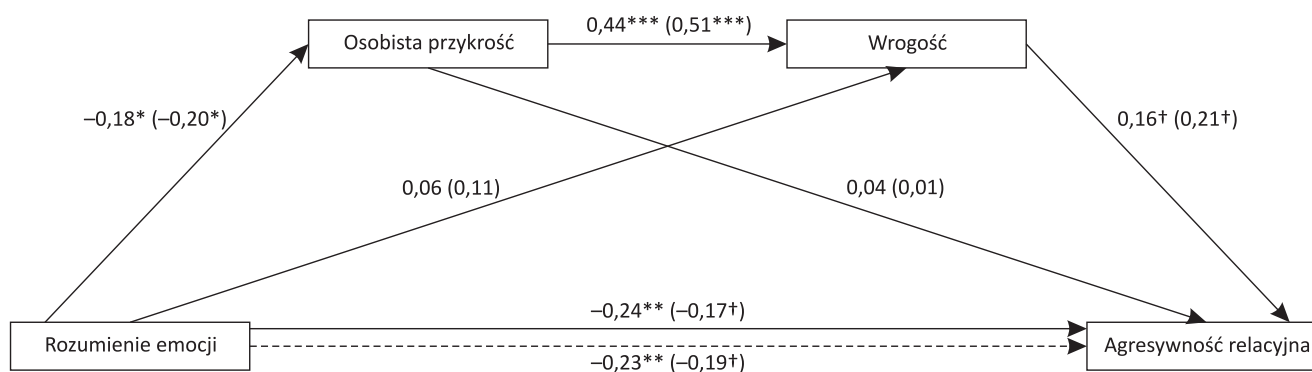
wokół estymowanego wskaźnika efektu pośredniego. Istotność efektów mediacyjnych badano dla relacji między rozumieniem emocji i agresywnością relacyjną wobec partnera romantycznego oraz ogólnym wskaźnikiem agresywności relacyjnej z uwzględnieniem osobistej przykrości i wrogości jako pojedynczych mediatorów (hipotezy 2 i 3) oraz sekwencyjnych mediatorów (osobista przykrość → wrogość; hipoteza 5). Wyniki analizy dla grupy ogólnej i grupy mężczyzn zaprezentowano

Tabela 5

Wskaźniki efektu i przedziały ufności dla ścieżek mediacyjnych (badanie 2)

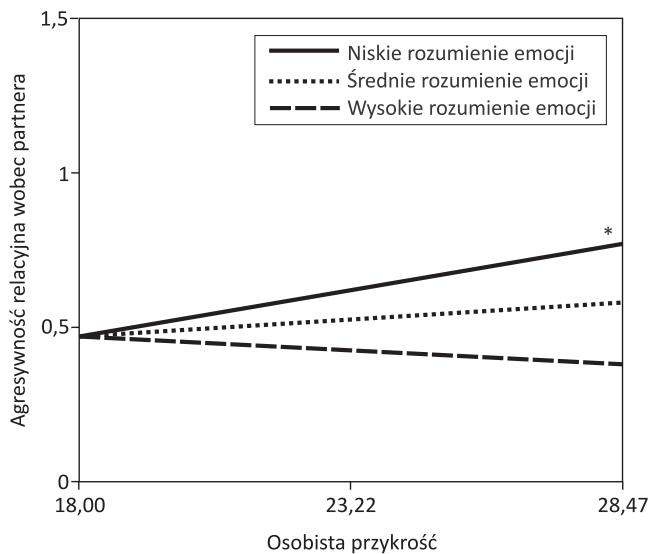
	β	95% CI
Grupa ogólna ($n = 143$)		
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Agresywność wobec partnera	-0,01	<-0,06; 0,01>
Rozumienie emocji → Wrogość → Agresywność wobec partnera	0,01	<-0,01; 0,05>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Wrogość → Agresywność wobec partnera	-0,01*	<-0,04; -0,0007>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Agresywność relacyjna ogółem	-0,008	<-0,06; 0,02>
Rozumienie emocji → Wrogość → Agresywność relacyjna ogółem	0,009	<-0,01; 0,05>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Wrogość → Agresywność relacyjna ogółem	-0,01	<-0,04; 0,0001>
Mężczyźni ($n = 92$)		
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Agresywność wobec partnerki	0,006	<-0,06; 0,07>
Rozumienie emocji → Wrogość → Agresywność wobec partnerki	0,03	<-0,04; 0,07>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Wrogość → Agresywność wobec partnerki	-0,03*	<-0,01; -0,004>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Agresywność relacyjna ogółem	-0,003	<-0,06; 0,04>
Rozumienie emocji → Wrogość → Agresywność relacyjna ogółem	0,02	<-0,006; 0,07>
Rozumienie emocji → Osobista przykrość → Wrogość → Agresywność relacyjna ogółem	-0,02*	<-0,07; -0,001>

95% CI – przedział ufności dla współczynnika ścieżki pośredniej, uzyskany w procedurze *bootstrappingu* (10 000 próbek); * $p = 0,05$.

W nawiasach współczynniki dla mężczyzn ($n = 92$), przed nawiasami dla grupy ogólnej ($n = 143$); linia przerywana oznacza efekt całkowity (bez uwzględnienia mediatorów); † $p = 0,08$; * $p = 0,05$; ** $p = 0,01$; *** $p = 0,001$.

Rysunek 2. Wyniki analizy podwójnej mediacji (badanie 2).

Uwaga. Statystyki dla modelu: adj. $R^2 = 0,16$; $F(5, 137) = 5,38$; $p = 0,001$; * $p = 0,05$.

Rysunek 3. Wyniki analizy moderacji (badanie 2).

w tabeli 5 oraz na rysunku 1 (dla ogólnego wskaźnika agresywności relacyjnej).

Ścieżka mediacyjna rozumienie emocji → osobista przykrość → wrogość → agresywność relacyjna wobec partnera romantycznego była istotna zarówno w grupie ogólnej, jak i u mężczyzn, natomiast gdy zmienną zależną był ogólny wskaźnik agresywności relacyjnej ścieżka ta była istotna jedynie w grupie mężczyzn. Pozostałe ścieżki mediacyjne (rozumienie emocji → osobista przykrość → agresywność relacyjna; rozumienie emocji → wrogość → agresywność relacyjna) były nieistotne statystycznie. Nie potwierdzono hipotez 3 i 4, przewidujących mediacyjną rolę osobistej przykrości i wrogości. Potwierdzono natomiast częściowo hipotezę 5, przewidującą podwójną mediację, w której osobista przykrość będzie pierwszym, wrogość zaś drugim mediatorem związku rozumienia emocji z agresywnością relacyjną. Należy jednak podkreślić, iż efekty pośrednie, uzyskane dla badanej ścieżki, są słabe.

Rozumienie emocji jako moderator związków osobistej przykrości i wrogości z agresywnością relacyjną

Hipotezę 6, przewidującą, iż rozumienie emocji jest moderatorem związku pozostałych zmiennych niezależnych z agresywnością, weryfikowano z wykorzystaniem hierarchicznej analizy regresji, tak jak w badaniu 1.

Istotność efektu interakcyjnego rozumienia emocji i osobistej przykrości stwierdzono wyłącznie dla relacyj-

nej agresywności wobec partnera romantycznego w kroku czwartym: $\Delta R^2 = 0,04$; $F_{zmiany}(2, 135) = 3,64$; $p = 0,03$; $RE \times OP$: $b = -0,007$; $p = 0,01$. Efekt moderacyjny testowano za pomocą makra PROCESS (Hayes, 2013), stosując procedurę próbkowania (10 000 próbek). Jako kowarianty wprowadzono wiek i płeć. Analiza moderacji wykazała, iż osobista przykrość była istotnym statystycznie predyktorem agresywności wobec partnera tylko u osób o niskim poziomie ($M - 1SD$) rozumienia emocji, $b = 0,03$; $s.e. = 0,01$; $p = 0,04$; $95\% CI = < 0,001; 0,06 >$; $\beta = 0,33$. Zarówno u osób o średnim (M), jak i wysokim ($M + 1SD$) poziomie rozumienia emocji, osobista przykrość nie wiązała się w sposób istotny statystycznie z agresywnością relacyjną wobec partnera ($t = 1,12$; $p > 0,27$). Uzyskano zatem rezultaty sprzeczne z hipotezą 6.

Dyskusja

Uzyskane wyniki ponownie potwierdziły, iż zdolność rozumienia emocji jest negatywnym predyktorem agresywności relacyjnej. Wynik ten koresponduje z dotychczasowymi doniesieniami o negatywnym skorelowaniu zdolności emocjonalnych z agresywnością (Brackett, Mayer, 2003). Kierunek relacji rozumienia emocji z agresywnością był ujemny zarówno dla agresywności proaktywnej, jak i reaktywnej. Wyniki te potwierdzają hipotezę 1. Związek zdolności rozumienia emocji z agresywnością proaktywną należy jednak traktować z ostrożnością z uwagi na niską rzetelność skali agresywności proaktywnej w relacjonowanym badaniu.

Osoby o wyższym poziomie rozumienia emocji miały niższą tendencję do odczuwania osobistej przykrości. Osobista przykrość przejawia się doświadczaniem przykrości i dyskomfortu w odpowiedzi na cierpienie innych osób (Davis, 1999). Eisenberg i współpracownicy (1991) sugerowali, iż reagowanie osobistą przykrością jest silniejsze u osób przetwarzających informacje o cierpieniu innej osoby w sposób uproszczony. Osobista przykrość koreluje również z problemami w identyfikowaniu i opisywaniu emocji (Nishimura i in., 2009). Jedną z przyczyn podwyższonej tendencji do reagowania osobistą przykrością jest błąd poznawczy polegający na braku umiejętności rozdzielenia perspektywy własnej od perspektywy osoby obserwowanej (Decety, Jackson, 2006). Zdolność rozumienia emocji odnosi się do stosunkowo złożonych sposobów przetwarzania informacji emocjonalnych (Mayer i in., 1999), stąd wyższy poziom tej zdolności powinien wiązać się z niższą tendencją do doświadczania lęku i koncentrowania się na sobie w sytuacji obserwacji cierpienia innej osoby, tj. czynników wyzwalających osobistą przykrość. Osoby o wysokim poziomie zdolności rozumienia emocji są biegle w rozumieniu zarówno emocji własnych,

jak i emocji innych osób, co sugeruje, iż u osób tych nie występuje błąd pokrywania się reprezentacji emocji własnych i cudzych. Biorąc pod uwagę doniesienia o dodatnim skorelowaniu osobistej przykrości z neurotyzmem i impulsywnością (Davis, 1999) oraz o ujemnych zależnościach między zdolnościami emocjonalnymi a doświadczaniem lęku i depresyjnością (Brackett i Salovey, 2006), można zaproponować alternatywne wyjaśnienie ujemnej korelacji rozumienia emocji z osobistą przykrością. Zdolności rozumienia emocji mogą modyfikować procesy radzenia sobie z doświadczanym lękiem i przykrością w sytuacji ekspozycji na widok cierpienia innych osób (np. poprzez modyfikację poznawczej oceny sytuacji), co pozwalałoby na obniżenie prawdopodobieństwa wzbudzenia awersyjnych reakcji empatycznych, sprzyjających wytwarzaniu wrogich ustosunkowań interpersonalnych (DeWall i in., 2010) i agresywności (Fernández, Dufey, Kramp, 2011). Sugestię tę należy jednak zweryfikować w badaniach empirycznych.

Badanie 2 potwierdziło, iż osobista przykrość i wrogość są korelatami agresywności relacyjnej (Fernández i in., 2011; Orobio de Castro i in., 2002). Obie zmienne nie były jednak osobnymi mediatorami relacji między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną. Hipotezy 3 i 4 nie uzyskały potwierdzenia empirycznego.

Osobista przykrość korelowała dodatnio z wrogością. Eisenberg (2000) wskazywała, iż awersyjne reakcje osób z tendencją do reagowania osobistą przykrością wynikają z lęku przed emocjami innych osób. DeWall i współpracownicy (2010) wykazali, iż lęk społeczny (antagonistyczne postrzeganie relacji społecznych, nadwrażliwość na zagrożenia społeczne, unikanie interakcji mogących wywołać wykluczenie społeczne) wiąże się z wyższą wrogością. Wydaje się, iż u podstaw wskazanego związku leży ogólniejsza tendencja do reagowania lękiem wobec emocji innych osób. Można założyć, iż tendencja ta jest związana ze stylem przywiązania, w którego ramach ugruntowały się nietrafne wzorce przetwarzania informacji emocjonalnych pochodzących od innych osób (Kim, 2005). Zasadność tej propozycji wspierają niektóre wyniki badań. Hamarta, Deniz i Saltali (2009) wykazali na przykład, iż lękowy styl przywiązania koreluje ujemnie z samoopisowo mierzoną inteligencją emocjonalną. Wymaga to jednak gruntownej analizy empirycznej. Alternatywne wyjaśnienie zaobserwowanego związku można oprzeć na zjawisku transferu pobudzenia (Zillman, 1983). Reagowanie nieprzyjemnym stanem osobistej przykrości wobec innych osób może przenosić się na inne kontakty interpersonalne, proces ten zaś będzie skutkował wytworzeniem ogólnej negatywnej inklinacji w przewidywaniu emocjonalnych skutków kontaktów interpersonalnych. Przewidywania te wydają się mieć

odzwierciedlenie w niektórych pozycjach stosowanych do pomiaru wrogości, np. „Jestem podejrzliwy wobec przyjaźnie nastawionych nieznanym” (Buss, Perry, 1992).

W badaniu częściowo potwierdzono hipotezę 5, przewidującą podwójne zapośredniczenie relacji zdolności rozumienia emocji z agresywnością relacyjną, w której pierwszym mediatorem jest osobista przykrość, a drugim – wrogość. Wskazane ścieżki mediacyjne były istotne statystycznie w modelach ogólnego wskaźnika agresywności relacyjnej oraz agresywności relacyjnej wobec partnera w bliskim związku, rozpatrywanych dla grupy ogólnej i grupy mężczyzn. Odznaczały się one jednak bardzo niską siłą efektu ($\beta_s = 0,02$). Crick (1995) wykazała, iż osoby przejawiające relacyjne zachowania agresywne miały tendencję do dokonywania wrogich atrybucji oraz w wyższym stopniu niż osoby nieagresywne odczuwały dystres związany z nieokreślonością sytuacji prowokacji. Powyżej zasugerowano, iż osobista przykrość jako reakcja spowodowana lękiem wobec nieokreśloności sytuacji interpersonalnej może prowadzić do przejawiania wrogich nastawień, które z kolei korelują pozytywnie z tendencją do zachowań agresywnych. Wykazano również, iż reagowanie osobistą przykrością słabnie w miarę stosowania bardziej zaawansowanych poznawczo sposobów przetwarzania informacji o innych (np. przyjmowaniem perspektywy). Wysoka zdolność rozumienia emocji miałaby zatem funkcję czynnika zabezpieczającego przed doświadczaniem lęku i podenerwowania związanego z trudnością w rozumieniu sytuacji interpersonalnej.

Nie potwierdzono hipotezy 6, przewidującej, iż rozumienie emocji będzie moderatorem związków między osobistą przykrością i/lub wrogością a agresywnością relacyjną. Jedyna istotna zależność moderacyjna została zaobserwowana dla relacji osobistej przykrości i agresywności wobec partnera romantycznego. Dodatnia korelacja obu zmiennych wystąpiła u osób o niskim rozumieniu emocji. Wynik ten jest sprzeczny z sugestiami Côté'a i współpracowników (2011) określającymi zdolności emocjonalne jako czynniki ułatwiające działanie zgodne z dyspozycjami osobowościowymi. Uzyskany wynik informuje, że wyższa zdolność rozumienia emocji może osłabiać wyzwalanie agresywnego zachowania u osób, których reakcje emocjonalne taki typ zachowania promują. W takim ujęciu uzyskane wyniki mogą wskazywać na buforującą rolę zdolności emocjonalnych, zabezpieczających przed kosztami psychologicznymi i nieprzystosowaniem społecznym (por. Wróbel, 2013). Do wyników tych należy jednak podejść ostrożnie, a to z uwagi na wyłącznie korelacyjny charakter uzyskanych zależności. Konieczna jest ich eksperymentalna weryfikacja.

Płeć biologiczna okazała się czynnikiem różnicującym niektóre związki między rozumieniem emocji a agresywnością relacyjną, osobistą przykrością i wrogością, co pozwoliło potwierdzić hipotezę 7. Bezpośrednie ujemne związki rozumienia emocji z agresywnością relacyjną były nieco silniejsze u kobiet (różnice międzypłciowe nie osiągnęły jednak progu istotności $p = 0,05$), w grupie mężczyzn zaś korelacje rozumienia emocji z proaktywną i reaktywną agresywnością relacyjną były nieistotne statystycznie, ale również miały kierunek ujemny. Wyniki te są tylko częściowo zgodne z doniesieniami o wyższej roli regulacyjnej zdolności emocjonalnych u mężczyzn (Visser i in., 2010). Kolejną różnicę międzypłciową zanotowano w zakresie korelacji wrogości z agresywnością relacyjną, która była istotna statystycznie tylko u mężczyzn. Z uwagi na niższą liczebność grupy kobiet wnioski o odmienności struktury badanych powiązań należy traktować jako wstępne.

DYSKUSJA OGÓLNA

Przeprowadzone analizy dostarczają podstaw do twierdzenia, iż u osób o wyższym poziomie zdolności rozumienia emocji notuje się niższą tendencję do podejmowania działań agresywnych relacyjnie, zarówno z bezpośrednią intencją wyrządzenia krzywdy (agresywność reaktywna, wroga), jak i w celu osiągnięcia celów osobistych (agresywność proaktywna, instrumentalna; por. Ramirez, Andreu, 2005). Uwzględnienie płci osób badanych i typu środowiska edukacji ujawniło interesujący efekt moderacyjny. Zdolność rozumienia emocji wśród mężczyzn, uczniów szkół licealnych, była istotnym statystycznie ujemnym predyktorem agresywności relacyjnej, podczas gdy wśród mężczyzn, uczniów szkół technicznych, zdolność ta wiązała się marginalnie istotnie tylko z ogólnym wskaźnikiem agresywności relacyjnej. Odwrotny układ wyników zaobserwowano wśród kobiet. Wydaje się, iż kontekst społeczny może warunkować odmienne wykorzystanie umiejętności emocjonalnych u mężczyzn i kobiet. Bardziej przyzwalający na agresywne zachowania kontekst szkół technicznych znosi zabezpieczającą przed agresywnością rolę zdolności emocjonalnych wśród mężczyzn, ujawnia ją zaś wśród kobiet. W kontekście szkoły licealnej agresywność relacyjna mężczyzn może być silniej uwarunkowana czynnikami indywidualnymi, np. zdolnością rozumienia emocji. Sugestie te należy jednak zweryfikować w innych procedurach badawczych, z uwzględnieniem pomiaru norm dotyczących agresywnego zachowania.

Przeprowadzone badania nie rozstrzygają w zadowalający sposób, czy zdolność rozumienia emocji bierze udział w wyzwalaniu reakcji emocjonalnych, które następnie hamują agresywne zachowanie, czy raczej moderuje efektywność tych reakcji w hamowaniu agresywności. Analiza

siły relacji mediacyjnych i moderacyjnych przemawia za tezą, iż zdolność rozumienia emocji stanowi moderator efektywnego hamowania lub nasilania agresywności przez reagowanie empatyczne. Dokładna analiza tych zależności wymaga jednak precyzyjniejszych procedur eksperymentalnych, w których wykorzystana jest manipulacja mająca na celu wzbudzenie reakcji empatycznych.

Istotność efektu bezpośredniego zdolności rozumienia emocji na agresywność relacyjną sugeruje, iż umiejętność trafnego przetwarzania informacji emocjonalnych może w inny sposób niż przeanalizowane w prezentowanych badaniach, wiązać się z tendencją do przejawiania zachowania agresywnego relacyjnie. Wynik ten wskazuje także, że teoria przetwarzania informacji społecznych stanowi dobrą ramę teoretyczną do analizy roli zdolności emocjonalnych w regulacji zachowania agresywnego. W dalszych badaniach należy sprawdzić, jak zdolność rozumienia emocji wiąże się z poznawczą interpretacją sytuacji społecznych (np. prowokacji), które mogą doprowadzić do zachowania agresywnego, lub z procesem doboru i ewaluacji preferowanej formy reakcji w takich sytuacjach (por. Crick, Dodge, 1994).

Przedstawione badania mają pewne ograniczenia. Pierwsze z nich dotyczy niskiej liczebności grup badawczych i dysproporcji między liczbą kobiet i mężczyzn. Zwłaszcza różnice międzypłciowe powinny zostać poddane dodatkowej weryfikacji w większych grupach. Po drugie, narzędzie do pomiaru agresywności relacyjnej, choć odznaczało się akceptowalnym poziomem rzetelności, generowało wyniki o stosunkowo niskiej wariancji, co mogło skutkować niedoszacowaniem badanych związków. Chociaż uzyskane średnie były zbliżone do tych, które relacjonowali autorzy narzędzia (Murray-Close i in., 2010), w replikacjach opisywanych badań należałoby zastosować narzędzia pomiarowe o szerszej skali pomiarowej. Po trzecie, z uwagi na zastosowanie w badaniach metodologii korelacyjno-regresyjnej, uzyskane rezultaty dotyczące sugerowanego kierunku zależności należy traktować z ostrożnością. Zwłaszcza wyniki analiz mediacji należy zweryfikować na podstawie procedur eksperymentalnych.

Przeprowadzone badania dostarczyły wstępnego uzasadnienia dla przewidywania, iż zdolność rozumienia emocji jest negatywnym korelatem agresywności relacyjnej. Związek ten zachodzi zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośrednio, przez osłabianie tendencji do reagowania osobistą przykrością, a następnie redukcję wrogości, skutkującą mniejszą tendencją do agresywności relacyjnej. Rozumienie emocji moderuje również związki empatycznej troski i osobistej przykrości z wybranymi aspektami agresywności relacyjnej. Natura tych relacji wymaga jednak dalszego wyjaśnienia.

LITERATURA CYTOWANA

- Archer, J., Coyne, S. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212–230.
- Arsenio, W. F., Gold, J. (2006). The effects of social injustice and inequality on children's moral judgments and behavior: Towards a theoretical model. *Cognitive Development*, 21, 388–400.
- Bagner, D. M., Storch, E. A., Preston, A. S. (2007). Romantic relational aggression: What about gender? *Journal of Family and Violence*, 22, 19–24.
- Bailey, Ch. A., Ostrov, J. M. (2007). Differentiating forms and functions of aggression in emerging adults: Associations with hostile attribution biases and normative beliefs. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 713–722.
- Belacchi, C. (2008). I ruoli dei partecipanti nel bullismo: Una nuova proposta. *Giornale italiano di Psicologia*, 4, 885–911.
- Belacchi, C., Farina, E. (2012). Feeling and thinking of others: Affective and cognitive empathy and emotion comprehension in prosocial/hostile preschoolers. *Aggressive Behavior*, 38, 150–165.
- Bettencourt, B. A., Talley, A., Benjamin, A. J., Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 132, 751–777.
- Björkqvist, K. (2001). Different names, same issue. *Social Development*, 10, 272–275.
- Brackett, M. A., Mayer, J. D. (2003). Convergent, discriminant, and incremental validity of competing measures of emotional intelligence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1147–1158.
- Brackett, M. A., Salovey, P. (2006). Measuring emotional intelligence with the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). *Psicothema*, 18, 34–41.
- Burton, L. A., Hafetz, J., Henninger, D. (2007). Gender differences in relational and physical aggression. *Social Behavior and Personality*, 35, 41–50.
- Bushman, B. J., Wells, G. L. (1998). Trait aggressiveness and hockey penalties: Predicting hot tempers on the ice. *Journal of Applied Psychology*, 83, 969–974.
- Buss, A. H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452–459.
- Castillo, R., Salguero, J. M., Fernández-Berrocal, P., Balluerka, N. (2013). Effects of an emotional intelligence intervention on aggression and empathy among adolescents. *Journal of Adolescence*, 36, 883–892.
- de Castro, B. O., Merk, W., Koops, W., Verrman, J. W., Bosch, J. D. (2005). Emotions in social information processing and their relations with reactive and proactive aggression in referred aggressive boys. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 105–116.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79, 1185–1229.
- Carlo, G., Raffaelli, M., Laible, D. J., Meyer, K. A. (1999). Why are girls less physically aggressive than boys? Personality and parenting mediators of physical aggression. *Sex Roles: A Journal of Research*, 40, 711–729.
- Ciarrochi, J. V., Chan, A. Y. C., Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences*, 28, 539–561.
- Cleverley, K., Szatmari, P., Vaillancourt, T., Boyle, M., Lipman, E. (2012). Developmental trajectories of physical and indirect aggression from late childhood to adolescence: Sex differences and outcomes in emerging adulthood. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 51, 1037–1051.
- Contardi, A., Farina, B., Fabbriatore, M., Tamburello, S., Scappellato, P., Penzo, I., Tamburello, A., Innamorati, M. (2013). Difficulties in emotion regulation and personal distress in young adults with social anxiety. *Rivista di Psichiatria*, 48, 155–161.
- Côté, S., DeCelles, K. A., McCarthy, J. M., van Kleef, G. A., Hideg, I. (2011). The Jekyll and Hyde of emotional intelligence: Emotion-regulation knowledge facilitates both prosocial and interpersonally deviant behavior. *Psychological Science*, 22, 1073–1080.
- Covell, Ch. N., Huss, M. T., Langhinrichsen-Rohling, J. (2007). Empathic deficits among male batterers: A multidimensional approach. *Journal of Family and Violence*, 22, 165–174.
- Crick, N. R. (1995). Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Child Development*, 7, 313–322.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74–101.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993–1002.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and socialpsychological adjustment. *Child Development*, 66, 710–722.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K., Bigbee, M. A. (2002). Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feelings of distress for relational and instrumental peer provocations. *Child Development*, 73, 1134–1142.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Werner, N. E. (2006). A longitudinal study of relational aggression, physical aggression, and children's social-psychological adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 131–142.
- Crick, N. R., Werner, N. E. (1998). Response decision processes in relational and overt aggression. *Child Development*, 69, 1630–1639.
- Davis, M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania.*, przeł. J. Kubiak. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Decety, J., Jackson, Ph. L. (2006). A social-neuroscience perspective on empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 15, 54–58.

- Denham, S. A., Caverly, S., Schmidt, M., Blair, K., DeMulder, E., Caal, S., Hamada, H., Mason, T. (2002). Preschool understanding of emotions: Contributions to classroom anger and aggression. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *43*, 901–916.
- DeWall, C. N., Buckner, J. D., Lambert, N. L., Cohen, A., Fincham, F. D. (2010). Bracing for the worst, but behaving the best: Social anxiety, hostility, and aggression. *Journal of Anxiety Disorders*, *24*, 260–268.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, *106*, 37–51.
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, *51*, 665–697.
- Eisenberg, N., Lennon, R. (1983). Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin*, *94*, 100–131.
- Eisenberg, N., Shea, C. L., Carlo, G., Knight, G. P. (1991). Empathy-related responding and cognition: A 'chicken and the egg' dilemma. W: W. M. Kurtines, J. L. Gewirtz (red.), *Handbook of moral behavior and development* (t. 2. Research, s. 63–88). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Exline, J. J., Zell, A. L. (2009). Empathy, self-affirmation, and forgiveness: The moderating roles of gender and entitlement. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *28*, 1071–1099.
- Extremera, N., Fernández-Berrocal, P. (2004). Emotional intelligence, quality of interpersonal relationships and empathy in university students. *Clinica y Salud*, *15*, 117–137.
- Fernández, A. M., Dufey, M., Kramp, U. (2011). Testing the psychometric properties of the Interpersonal Reactivity Index (IRI) in Chile. Empathy in a different cultural context. *European Journal of Psychological Assessment*, *27*, 179–185.
- Fernández-Berrocal, P., Cabello, R., Castillo, R., Extremera, N. (2012). Gender differences in emotional intelligence: The mediating effect of age. *Behavioral Psychology*, *20*, 77–89.
- Finkel, E. J., DeWall, C. N., Slotter, E. B., McNulty, J. K., Pond, Jr., R. S., Atkins, D. C. (2012). Using I3 theory to clarify when dispositional aggressiveness predicts intimate partner violence perpetration. *Journal of Personality and Social Psychology*, *102*, 533–549.
- Furman, W., Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology*, *21*, 1016–1024.
- Galen, B. R., Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, *33*, 589–600.
- Gil-Olarte, P., Palomer, R., Brackett, M. A. (2006). Relating emotional intelligence to social competence and academic achievement in high school students. *Psicothema*, *18*, 118–123.
- Gini, G. (2006). Social cognition and moral cognition in bullying: What's wrong? *Aggressive Behavior*, *32*, 528–539.
- Godleski, S., Ostrov, J. M. (2010). Relational aggression and hostile attribution biases: Testing multiple statistical methods and models. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *38*, 447–458.
- Görgens-Ekermans, G., Brandt, T. (2012). Emotional intelligence as a moderator in the stress-burnout relationship: A questionnaire study on nurses. *Journal of Clinical Nursing*, *21*, 2275–2285.
- van der Graaff, J., Branje, S., DeWied, M., Meeus, W. (2012). The moderating role of empathy in the association between parental support and adolescent aggressive and delinquent behavior. *Aggressive Behavior*, *38*, 368–377.
- Guyll, M., Madon, S. J. (2004). Effects of trait hostility and self-relevance on social information processing. *Basic and Applied Social Psychology*, *26*, 263–276.
- Hamarta, E., Deniz, M. E., Saltali, N. (2009). Attachment styles as a predictor of emotional intelligence. *Educational Sciences: Theory & Practice*, *9*, 213–229.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Heilbron, N., Prinstein, M. J. (2008). A review and reconceptualization of social aggression: Adaptive and maladaptive correlates. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *11*, 176–211.
- Hubbard, J. A., McAuliffe, M. D., Morrow, M. T., Romano, L. J. (2010). Reactive and proactive aggression in childhood and adolescence: Precursors, outcomes, processes, experiences, and measurement. *Journal of Personality*, *78*, 95–118.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Lefkowitz, M. M., Wolder, L. O. (1984). Stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, *20*, 1120–1134.
- Izard, C., Fine, S., Schultz, D., Mostow, A., Ackerman, B., Youngstrom, E. (2001). Emotional knowledge as a predictor of social behavior and academic competence in children at risk. *Psychological Science*, *12*, 18–23.
- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Oesterman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, *25*, 81–89.
- Kawabata, Y., Crick, R. N. (2013). Relational and physical aggression, peer victimization, and adjustment problems in Asian American and European American children. *Asian American Journal of Psychology*, *4*, 211–216.
- Kaźmierczak, M., Plopa, M., Retowski, S. (2007). Skala wrażliwości empatycznej. *Przegląd Psychologiczny*, *50*, 9–24.
- Keltner, D., Haidt, J. (1999). Social functions of emotions at four levels of analysis. *Cognition and Emotion*, *13*, 505–521.
- Kempes, M., Matthys, W., Maassen, G., van Goozen, S., van Engeland, H. (2006). A parent questionnaire for distinguishing between reactive and proactive aggression in children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, *15*, 38–45.
- Kim, Y. (2005). Emotional and cognitive consequences of adult attachment: The mediating effect of the self. *Personality and Individual Differences*, *39*, 913–923.
- Leadbeater, B. J., Boone, E. M., Sangster, N. A., Mathieson, L. C. (2006). Sex differences in the costs and benefits of relational and physical aggression in high school. *Aggressive Behaviors*, *32*, 409–419.
- Leff, S. S., Waasdorp, T. E., Crick, N. R. (2010). A review of existing relational aggression programs: Strengths, limitations, and future directions. *School Psychology Review*, *39*, 508–535.

- Lopes, P., Brackett, M., Nazlek, J., Schutz, A., Sellin, I., Salovey, P. (2004). Emotional intelligence and social interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1018–1034.
- Lopes, P., Salovey, P., Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality, and the perceived quality of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35, 641–658.
- Lopes, P. N., Salovey, P., Côté, S., Beers, M. (2005). Emotion regulation abilities and the quality of social interaction. *Emotion*, 5, 113–118.
- Loudin, J. L., Loukas, A. S., Robinson, S. (2003). Relational aggression in college students: Examining the roles of social anxiety and empathy. *Aggressive Behavior*, 29, 430–439.
- MacCann, C., Fogarty, G. J., Zeidner, M., Roberts, R. D. (2011). Coping mediates the relationship between emotional intelligence (EI) and academic achievement. *Contemporary Educational Psychology*, 36, 60–70.
- Malti, T., Gasser, L., Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2010). Children's interpretive understanding, moral judgments, and emotion attributions: Relations to social behaviour. *British Journal of Developmental Psychology*, 28, 275–292.
- Matczak, A., Piekarska, J. (2011). *Test rozumienia emocji. TRE. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Mayer, J. D., Caruso, D., Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27, 267–298.
- Mayer, J. D., DiPaolo, M., Salovey, P. (1990). Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: A component of emotional intelligence. *Journal of Personality Assessment*, 54, 772–781.
- Mayer, J. D., Geher, G. (1996). Emotional intelligence and the identification of emotion. *Intelligence*, 22, 89–113.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence. *Emotion*, 1, 232–242.
- Merrell, K. W., Buchanan, R., Tran, O. K. (2006). Relational aggression in children and adolescents: A review with implications for school settings. *Psychology in the Schools*, 43, 345–360.
- Mestre, J. M., Guil, R., Lopes, P. N., Salovey, P., Gil-Olarte, P. (2006). Emotional intelligence and social and academic adaptation to school. *Psicothema*, 18, 112–117.
- Miller, P. A., Eisenberg, N. (1988). The relation of empathy to aggressive and externalizing/antisocial behavior. *Psychological Bulletin*, 103, 324–344.
- Murray-Close, D., Ostrov, J. M., Nelson, D. A., Crock, N. R., Coccaro, E. F. (2010). Proactive, reactive, and romantic relational aggression in adulthood: Measurement, predictive validity, gender differences, and association with Intermittent Explosive Disorder. *Journal of Psychiatric Research*, 44, 393–404.
- Nishimura, H., Komaki, G., Igarashi, T., Moriguchi, Y., Kajiwara, S., Akasaka, T. (2009). Validity issues in the assessment of alexithymia related to the developmental stages of emotional cognition and language. *BioPsychoSocial Medicine*, 3, 12, doi: 10.1186/1751-0759-3-12.
- Orobio de Castro, B., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D., Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child Development*, 73, 3, 916–934.
- Preacher, K. J., Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879–891.
- Qian, Z., Zhang, D., Wang, L. (2013). Is aggressive trait responsible for violence? Priming effects of aggressive words and violent movies. *Psychology*, 4, 96–100.
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, Ch., Stouthamer-Loeber, M., Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32, 159–171.
- Ramirez, J. M., Andreu, J. M. (2005). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity). Some comments from a research project. *Neuroscience and Biobehavioural Reviews*, 30, 276–291.
- Rivers, S. A., Brackett, M. A., Omori, M., Sockler, C. (2013). Emotion skills as a protective factor for risky behaviors among college students. *Journal of College Student Development*, 54, 172–183.
- de Rosnay, M., Hughes, C. (2006). Conversation and theory of mind: Do children talk their way to sociocognitive understanding? *British Journal of Developmental Psychology*, 24, 7–37.
- Rubin, M. M. (1999). *Emotional intelligence and its role in mitigating aggression: A correlational study of the relationship between emotional intelligence and aggression in urban adolescents*. Dissertation. Immaculata College, Immaculata, PA.
- Rucker, D. D., Preacher, K. J., Tormala, Z. L., Petty, R. E. (2011). Mediation analysis in social psychology: Current practices and new recommendations. *Social and Personality Psychology Compass*, 5–6, 359–371.
- Salovey, P., Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185–211.
- Shechtman, Z. (2002). Cognitive and affective empathy in aggressive boys: Implications for counseling. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 24, 211–222.
- Smith, T. W. (1994). Concepts and methods in the study of anger, hostility, and health. W: A. W. Siegman, T. W. Smith (red.), *Anger, hostility and the heart* (s. 23–42). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Smith, T. W., Glazer, K., Ruiz, J. M., Gallo, L. C. (2004). Hostility, anger, aggressiveness and coronary heart disease: An interpersonal perspective on personality, emotion, and health. *Journal of Personality*, 72, 1217–1270.
- Southam-Gerow, M. A., Kendall, P. C. (2000). A preliminary study of the emotion understanding of youths referred for treatment of anxiety disorders. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 319–327.
- Spreng, R. N., McKinnon, M. C., Mar, R. A., Levine, B. (2009). The Toronto Empathy Questionnaire: Scale development and initial validation of a factoranalytic solution to multiple

- empathy measures. *Journal of Personality Assessment*, 91, 62–71.
- Sutton, J., Smith, P. K., Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435–450.
- Trentacosta, C. J., Fine, S. E. (2010). Emotion knowledge, social competence, and behavior problems in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Social Development*, 19, 1–29.
- Trinidad, D. R., Johnson, C. A. (2002). The association between emotional intelligence and early adolescent tobacco and alcohol use. *Personality and Individual Differences*, 32, 95–105.
- Visser, B., Bay, D., Cook, G. L., Myburgh, J. E. (2010). Psychopathic and antisocial, but not emotionally intelligent. *Personality and Individual Differences*, 48, 644–648.
- Wade, T. J., Witham, K., Abramowitz, J. S. (1994). Sex differences in trait hostility at levels above and below the mean. *Personality and Individual Differences*, 17, 79–86.
- Werner, N. E., Crick, N. R. (1999). Relational aggression and social-psychological adjustment in a college sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 108, 615–623.
- Werner, N. E., Crick, N. R. (2004). Maladaptive peer relationships and the development of relational and physical aggression during middle childhood. *Social Development*, 13, 495–514.
- Winters, J., Clifs, R. J. M., Dutton, D. G. (2004). An exploratory study of emotional intelligence and domestic abuse. *Journal of Family Violence*, 19, 255–267.
- Wróbel, M. (2013). Praca emocjonalna a wypalenie zawodowe u nauczycieli. Moderująca rola inteligencji emocjonalnej. *Psychologia Społeczna*, 1 (24), 53–66.
- Zeidner, M., Kloda, I. (2013). Emotional intelligence (EI), conflict resolution patterns, and relationship satisfaction: Actor and partner effects revisited. *Personality and Individual Differences*, 54, 278–283.
- Zillman, D. (1983). Cognition-excitation interdependencies in aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 14, 51–64.

Cognitive and emotional predictors of relational aggression: The role of the ability to understand emotions, emotional empathy and hostility. Preliminary report

Marcin Moroń

University of Silesia, Department of Social and Environmental Psychology

ABSTRACT

Relational aggressiveness refers to actions focused on harming others through destroying their social relations, manipulating their social inclusion/exclusion, and threatening their social status (Crick & Grotpeter, 1995). Among predictors of relational aggressiveness are empathic responding and hostility (Loudin, Loukas & Robinson, 2003). Relational aggressiveness, empathy and hostility are connected with processing of social and emotional information. Processing of emotional information depends on the ability to understand emotions in others (Salovey & Mayer, 1990). The current research ($n = 147$; $n = 143$) explored the relationship between relational aggressiveness, understanding of emotions, empathic concern, personal distress, empathy, and hostility. There was confirmed the negative correlation between emotion understanding and relational aggressiveness. There was also proposed and initially confirmed a model of relations between emotion understanding and relational aggressiveness, mediated by personal distress and hostility. Emotion understanding appeared to moderate relation between empathic concern and relational aggression.

Keywords: *relational aggression, emotion understanding, emotional abilities, empathic concern, personal distress, hostility*

Złożono tekst: 3.04.2013

Złożono poprawiony tekst: 28.11.2013/12.12.2013

Zaakceptowano do druku: 12.12.2013